

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусаҳҳих: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

Д.Аманов, С.И.Сиражиддинов
Тўртинчи тартибли хусусий ҳосилали дифференциал тенглама учун
нолокал масала.....6

А.Оқбоев, Н.Муталлиев
Иккинчи тур бузиладиган гиперболик типдаги тенглама учун
силжишли масала.....14

БИОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Ғ.Юлдашев, В.Исақов, У.Мирзаев, Х.Шокирова
Гидроморф тупроқларнинг антропоген омиллар таъсирида
эволюцияси.....20

КИМЁ

И.Асқаров, Ҳ.Исаков, О.Абдуллоев, Ш.Тураҳонов
Анор пўстлоғи таркибидан галл кислотасини олиш усуллари.....25

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ТАРИХ

Лианг Юн, Н.Камбаров
Қанғ маданияти ҳақида хитойлик олимларнинг фикрлари.....30

Ф.Шамукарамова
Катта Фарғона каналининг қурилишида археологик назоратнинг аҳамияти.....43

У.Абдуллаев
Фарғона водийси халқларида анъанавий дафн ва таъзия
маросимлари.....51

Т.Турсунмуратов
Европа Иттифоқининг Ўзбекистон Республикаси билан таълим соҳасида ҳамкорлигининг
айрим хусусиятлари.....56

А.Алохунов
“Хўжа”лар тоифасининг келиб чиқиш тарихидан.....61

Р.Атаханов
Фарғона водийси қорақалпоқлари замонавий кийимларидаги анъанавий
жиҳатлар.....66

Д.Исмоилова, Н.Бердиев
Туркистонда суд тизими тарихидан.....72

Р.Акбаров
Иккинчи жаҳон уруши йилларида ўзбек миллий матбуотининг жангчиларни
ватанпарварлик руҳида тарбиялашдаги роли.....78

Д.Элова
Бухоро ҳаво флотини ташкил этиш тадбирлари ва самолётлар кириб
келиши тарихидан.....85

Э.Ғуломов
Ўзбекистон Республикасида 1994 йилги Олий Мажлис сайловига тайёргарлик.....89

“ХЎЖА”ЛАР ТОИФАСИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИДАН

ИЗ ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СОСЛОВИЯ «ХОДЖА»

FROM THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF THE «KHOJA» ESTATE

Алохунов Алишер Аҳмаджонович¹¹Алохунов Алишер Аҳмаджонович

–Фарғона давлат университети жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, PhD.

Аннотация

Мақола Ўрта Осиёнинг қатор ҳудудларида муайян этнографик гуруҳ сифатида шаклланган аҳоли гуруҳини англатувчи этноним – “хўжа” тоифасининг келиб чиқиши ва шаклланишига бағишланган. Унда аҳолининг ушбу тоифаси Ўрта Осиёдан ташқари, Қозоғистон, Қошғар, Ўрта ва Яқин Шарқ давлатларида ҳам учраши ва у турли маъноларда қўлланилганлиги, оқсуюк табақаси сифатида маълум имтиёзларга эга бўлганлиги каби маълумотлар таҳлил қилинган.

Аннотация

Данная статья освещает происхождение и формирование сословия «ходжа», означавшее этноним определенной этнографической группы, сформировавшейся в некоторых регионах Средней Азии. Проанализированы сведения о том, что данная категория населения кроме Средней Азии встречается в Казахстане, Кашгаре, Среднем и Ближнем Востоке и как аристократическое сословие имела определенные привилегии.

Annotation

This article highlights the origin and formation of the "Khoja" estate, which meant the ethnonym of a certain ethnographic group that formed in some regions of Central Asia. The information is analyzed that this category of the population, outside of Central Asia, is found in Kazakhstan, Kashgar, the Middle and Near East, and as an aristocratic class had definite privileges.

Таянч сўз ва иборалар: Ўрта Осиё, топонимик материаллар, этноним, хўжа атамаси, аҳоли тоифаси, ижтимоий маеқе, араблар, дин уламолари.

Ключевые слова и выражения: Средняя Азия, топонимические материалы, этноним, термин “ходжа”, сословие, социальный статус, арабы, духовенство.

Keywords and expressions: Central Asia, toponymic materials, ethnonym, term “Khoja”, estate, social status, Arabs, clergy.

Ўрта Осиё инсоният цивилизациясининг қадимги ўчоқларидан бири бўлиб, ушбу ҳудуд тарихий даврнинг маълум босқичларида турли халқлар фаолияти ва кураши майдонига айланган. Бу ҳудуд аҳолиси ҳақида турли даврларда қолдирилган тарихий ёдгорликлар, ёзма манбалар, шу жумладан, топонимик материаллар маълумот беради. Ўрта Осиё тарихи учун топонимиянинг аҳамияти ҳақида ХХ асрнинг бошларидаёқ бир гуруҳ тадқиқотчилар алоҳида тўхталиб ўтганлар. Жумладан, А.Вамбери, В.Л.Вяткин, В.В.Бартольд, М.Е.Массон, С.П.Толстов, Э.М.Мурзаев, Я.Фуломов, С.Г.Кляшторний, Ф.Абдуллаев каби атоқли шарқшунослар Ўрта Осиё топонимикасига доир талай мақолалар ёзганлар [15,4].

Ўрта Осиё тарихига назар ташланса, бу ерга тааллуқли топонимлар орасида “хўжа” атамаси ҳам кенг тарқалган бўлиб, баъзи адабиётларда “хваджа” шаклида учрашни кўриш мумкин [10,222].

Хўжа атамаси нафақат қишлоқлар, балки алоҳида манзилгоҳлар, зиёратгоҳлар, суғориш каналлари, ҳатто қишлоқ ёки алоҳида хўжаликларга ажратиб берилган суғориш иншоотлари бир қисмининг номи сифатида ҳам учрайди. Бу атама Ўрта Осиёнинг қатор ҳудудларида муайян этнографик гуруҳ сифатида шаклланган аҳоли гуруҳини англатувчи этнонимдан ҳам келиб чиққан.

Этнографик гуруҳ – маълум бир этноснинг, яъни элат – халқнинг ажралмас қисми, унинг таркибидаги бўлинмалардан бири бўлиб, ўзига хос тил лаҳжаси, хўжалик фаолияти, турмуш

тарзининг баъзи бир томонлари билан муайян элатдан фарқ қилади. Этнографик гуруҳ, одатда, бир қабила ёки элатнинг бошқа ерга бориб иккинчи бир халқ таркибига кириб яшаётган, аммо унинг таркибига мутлақо сингиб кетмай, у билан бирга яшаб келаётган этник бирликка айтилади [14,77]. Масалан, собиқ совет ҳокимиятига қадар ўзбек халқи таркибидаги қипчоқлар, қурамадар, умуман олганда, кўчманчи туркий қабилалар этнографик гуруҳ ҳисобланган. Баъзи ҳолларда этнографик гуруҳ ўз элидан, халқидан ажралиб, бошқа бир этнос таркибига қўшилиши туфайли ҳам пайдо бўлади. Бу ҳилдаги этносларнинг катта қисми асрлар давомида маҳаллий халқнинг ичида яшаб, уларнинг урф-одатлари ва маданиятини қабул қилиб, унинг таркибига сингиб кетган. Масалан, арабларнинг саййид ва хўжа тоифаси [4,21].

Аҳолининг хўжа тоифаси Ўрта Осиёдан ташқари, Қозоғистон, Қошғар, Ўрта ва Яқин Шарқ давлатларида ҳам учрайди. Мазкур ҳудудларда хўжа атамаси турли маъноларда қўлланилиб, бундай кўп маънолилиқ ушбу сўзни ишлатган аҳолининг этник таркиби, хўжа сўзи қайси жиҳат билан боғлиқликда кўриб чиқилиши ва ҳоказоларга боғлиқ тарзда юзага келган.

“Хўжа”, “хваджа” атамаси келиб чиқишига кўра форсча бўлиб, “катта, бошлиқ” маъноларини англатган ва ушбу маънода турли халқлар орасида кенг тарқалган эди. “Хўжа” сўзи асосий маъносидан ташқари, турли даврда иккиламчи маъноларга ҳам эга бўлган. Ўрта Осиёда “хўжа” деб баъзан мулла, умуман ҳар қандай дин уламосига айтилган бўлса, қозоқ ва қирғизларда эски усул мактаби ўқитувчиларига нисбатан “хўжа” атамаси ишлатилган [11,185,392].

Бундан ташқари, Ўрта Осиё ва қўшни давлатларда хўжа сўзи “ёши улуг, эр”, шунингдек, “хўжайин, мулкдор, руҳан бой одам”га нисбатан, Туркия ва Эронда бирор бир касб эгасига нисбатан “табиб” ёки “ҳарам қаровчиси” сифатида ҳам қўлланилган. Масалан, Туркияда ўқитувчига нисбатан ҳалигача “хўжам”

атамаси ишлатилади. Шунингдек, бу атама баъзан обрўли унвон сифатида ҳам қўлланган [9,199]. Ушбу ҳолатга кўра, исмига хўжа сўзи қўшиб айтилган одамга катта эҳтиром кўрсатилган. Кўпинча хўжа деб олдинги замонларда имтиёзлардан фойдаланиб келган аҳолининг маълум бир табақаси ёки Ўрта Осиёнинг турли ҳудудларида уруғ-қабилавий гуруҳларга нисбатан айтилган [12,510].

Хўжа атамасининг юқорида кўрсатилган маънолари тарихда турли халқлар томонидан кўплаб ҳудудларда ишлатилган бўлса-да, атаманинг умумий маъноси, яъни келиб чиқиши арабларга боғланган шахсларга нисбатан ишлатилганлиги кўпчилик тадқиқотчилар томонидан эътироф этилади.

Маълумки, хўжалар саййидлардан фарқли равишда Пайғамбар хонадонига эмас, балки Чорёрлар деб аталган араб ҳалифалигида ҳокимият тепасида турган дастлабки тўрт ҳалифа – Абу Бакр Сиддиқ, Умар, Усмон ва Али ибн Абу Толибнинг Биби Фотимадан бошқа аёлидан кўрган фарзандлари авлодларига нисбатан айтиб келинган бўлиб, уларни ҳам “оқсуяклар” деб эъзозлаб келишган. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида келтирилган изоҳ бу маълумотларни тасдиқлайди:

“1. Хўжа (форс ва тожик тилларига мансуб сўз) – ҳурматли, обрў-эътиборли киши, хўжайин, соҳиб; савдогар, мураббий;

2. Хўжа – ўзларини чорёрларнинг авлодлари деб ҳисоблагувчи мусулмонларнинг фахрий номи;

3. Хўжа – Ўрта Осиёда маълум имтиёзга эга бўлган оқсуяклар ва уларнинг авлодлари”[1,167].

Шундай қилиб, қозоқлардаги ўқитувчи ҳам, усмонли турклардаги табиб ҳам, Ўрта Осиёдаги дин уламолари ҳам айрим ҳудудларда алоҳида уруғ ёки қабила бирлашмаси сифатида ажратилган муайян аҳоли гуруҳининг вакиллари бўлган.

Ҳозиргача Ўрта Осиё аҳолисининг мазкур гуруҳи бўйича бирор бир тизимли тадқиқотлар мавжуд эмас. Боз устига ушбу гуруҳ йўқолиб кетган, деган фикрлар ҳам мавжуд[7].

ТАРИХ

Хўжаларда қиз фарзандларини оддий фуқарога бериш ман этилган. Академик Яҳё Ғуломовнинг ёзишича: “Хўжалар жамиятнинг оқсуяк ва имтиёзли табақаси ҳисоблангани боис оддий фуқаролар хўжа қизига уйланиш ҳуқуқига эга эмас эди. Хўжалар оддий фуқаролар, яъни “қорача”лардан келган совчиларга рад жавобини берардилар. Шу туфайли (хўжалардан ҳадеганда совчилар келавермагани оқибатида) хўжа қизлари вақтида турмушга чиқолмай, ота уйида “қари қиз” бўлиб, “ўтириб” қолардилар. Бундай ҳолларни ўз кўзи билан кўрган рус этнографларидан М.Наливкин ва В.Наливкина шундай деб ёзиб қолдиришган: “... Қари қиз бўлиб қолиш ҳоллари кам учрайди. Қари қизлар асосан хўжаларнинг қизлари орасида учрайди. Хўжалар ўзлари қорачаларнинг қизлари ва аёлларига уйланаверардилар, аммо ўз қизларини фақат хўжаларга берадилар. Халқ бу ҳол устидан қуйидаги мақоллари билан ҳам қулган: “Хўжадан қиз олиш – патирдан қил олиш” (патир оддий нонга нисбатан қаттиқ бўлганлиги сабабли, унинг ичида қолиб кетган қилни суғуриб олиб бўлмайди, суғуришга уриниб кўрилса, узилиб қолаверади) [13. 361].

Ҳақиқатан ҳам, тарихга назар ташлайдиган бўлсак, араб қабилалари қиз беришдан олдин ҳам роса насабу ҳасабни суриштиришар эди. Оиласига тенг насабга эга бўлмаган кишига қиз беришмас эди. Бу эса насаб асосида айирмачилик қилиш, кишиларни камситиш, сен бизга тенг эмассан, дейишнинг кенг тарқалган тури эди. Шунинг учун Ислом бу муаммога ҳам алоҳида эътибор берди. Имом Абу Довуд ва ал-Ҳокимлар Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда: «Абу Ҳинд Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бошларидан қон олди. Шунда: Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам, эй Бани Баёза, Абу Ҳиндга қиз беринглар, ундан қиз олинглар», дедилар. Бани Баёза аслзода араб қабиласи эди. Абу Ҳинд эса, уларнинг озод қилган қули бўлиб, қон олувчилик қилар эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан юқоридаги амрни эшитиб, Бани баёзаликлар ҳайратга тушишди ва: «Эй Оллоҳнинг Расули, қандоқ қилиб

қизларимизни озод қилган қулларимизга берамиз?» дейишди. Шунда Оллоҳ таоло: «Эй одамлар! Албатта, биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан яратдик ҳамда ўзаро танишишларингиз учун халқлар ва қабилалар қилиб қўйдик. Албатта, Оллоҳнинг ҳузуринида энг ҳурматлигингиз энг тақволигингиздир» оятини нозил қилди. Демак, одамларни улар мансуб бўлган халқ, қабила, насаб-ҳасаб асосида фарқлаш, яхши-ёмон дейиш дуруст эмас. Шундан сўнг бу ҳукмга мусулмонлар оғишмай амал қила бошлашди. Ҳабашистонлик собиқ қора қул Билол ибн Рабоҳ розияллоҳу анҳу энг ҳурматли аёлга, Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳудек улкан саҳобийнинг синглисига уйланди. Бошқа бир Қурайш қабиласилик аёл Фотима бинти Қайс розияллоҳу анҳога аслзода араблардан Абу Жаҳм ва Муовия розияллоҳу анҳулар совчилик қилган бўлсалар ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уни собиқ қулнинг ўғли, қора танли Усома ибн Зайд розияллоҳу анҳумога эрга тегишга тавсия қиладилар. Ибн Саъд ривоят қилишларича, Билол розияллоҳу анҳу укаси билан бир араб қабиласига совчи бўлиб бориб: «Мен – Билолман, манови укам Абдон, Ҳабашистонданмиз. Залолатда эдик, Оллоҳ ҳидоят қилди. Қул эдик, Оллоҳ озод қилди. Агар қиз берсангиз, Алҳамдулиллаҳ, бермасангиз Оллоҳу акбар!» деган. Шунда ҳалиги араблар, сен акаси бўлганингдан кейин албатта унга қиз берамиз-да, дейишган. Шундоқ қилиб ҳаётнинг ҳамма соҳаларида тенг ҳуқуқчилик ўз ўрнини топиб бораверган. Охир оқибат, Ислом жамияти тенг ҳуқуқчилик жамиятига айланган [16].

Хўжалар ислом оқсуяк табақаси сифатида маълум имтиёзларга эга бўлганлар. Улар кўп ҳолларда ўлим, тан жазоси, урушларда қатнашиш ҳамда солиқ тўлаш каби жазо ва мажбуриятлардан озод этилганлар. Хўжалар табақа жиҳатидан саййидлардан кейинги ўринда турган [8,115].

Шуни айтиб ўтиш керакки, рус маъмурияти томонидан Туркистондаги ерга эгалик шаклларини тизимлаштиришга ҳаракат қилинганда

сохта хўжалар аниқланиб, уларнинг шажараси ё “йўқолган”, ё араблардан келиб чиқиши тасдиқланмаган ва ёки қалбаки бўлиб чиққан. В.Л.Вяткин ўзининг жўйбор шайхлари (хўжалари) ҳақидаги тадқиқотида аҳолининг баъзи қисмининг ўз шажарасига биринчи ҳалифалардан келиб чиққанлиги умумэътироф этилган шахслар исмини кўшиш сабаби ўз уруғи мавқеини кўтариш ва ҳимоя қилишдир, дея изоҳлайди.

Юқорида таъкидланганидек, хўжаларнинг араблардан келиб чиққанлиги борасида турли хил фикрлар айтилган. Баъзи манбаларда улар том маънодаги араблар бўлган дейилса, бошқаларида Ўрта Осиёни эгаллаган араб саркардаларининг авлодлари дейилади, учинчиларида эса, улар чор халифаларнинг ёки улардан бирининг ва, ниҳоят, Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарнинг авлодлари деб берилади [12. 510, 542].

Хўжаларнинг асл келиб чиқиши қандай бўлмасин ҳозиргача адабиётларда шажараси араблар билан боғланади; хўжаларнинг ўзи ва аҳоли ҳам шундай фикрда бўлган. Ушбу тоифанинг араблардан келиб чиқишига шубҳа билан қарашга ундовчи факт сифатида ХХ асрнинг 50-70 йилларида Фарғона ва Зарафшон водийлари ҳамда Тошкент воҳасида тўпланган дала материаллари келтирилади. Исмига “хўжа” кўшиб мурожаат қилинадиган фуқаролардан арабларга боғлиқлик масаласи хусусида сўралганида ўзларини араблардан келиб чиқишини рад этган. Улар ўз шажараларини маҳаллий деб ҳисоблаб, араблар келишидан аввал ҳам юқори мавқега эга бўлганликларини, уларнинг аجدодлари Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарнинг уруғидек олийжаноб бўлганлиги, бу ҳудудлар уларнинг азалий ватани бўлганлигини таъкидлаганлар.

Хўжалар орасида тарқалган мулоқот тилига кўра, улар адабиётларда ўзбек хўжалар ва тожик хўжаларга бўлинади. Кўрсатилган икки гуруҳ хўжаларидан ташқари яна араб хўжалар ҳам бўлган.

Қорахонийлар давлатида ислом давлат дини деб эълон қилинган, Еттисувдаги мусулмон миссионерларининг таъсири кейинчалик

хўжа ва саййидларнинг сиёсий бошқарувга ўтишга интилишлари кўринишида давом этган. Ўша даврлардан бери хўжалар турли ижтимоий мавқеда яшаб келганлар. Улар орасида йирик ер эгалари ҳам, камбағал деҳқонлар ҳам бўлган. Энг машҳур заминдорлардан Бухородаги жўйбор хўжалари, Тошкентдаги Хожа Аҳрор ва унинг авлодларини мисол қилиш мумкин. В.В.Бартольд Х асрда Пойкенддаги суғориш тизимининг тузилишини тавсифлашда тўғонни тиклаш ишига айнан хўжалар (шайхлар) катта миқдорда пул сарфлаганликларини қайд этиб ўтган [5,201]. Айнан хўжалар доимо хонлардан ташландиқ ерларни ўзлаштиришга ёрлик олган, уларнинг фаолияти натижасида ушбу ҳудудлар ободонлаштирилган [2,123]. Солиқлардан озод этилган мулк ерлари эгаларининг катта қисми ҳам хўжалардан бўлган [3,55, 167].

Хўжаларнинг қўлида қозилик ва маориф соҳалари мансаб ва лавозимлари бўлган; одамларнинг маънавий ҳаётини изга солган; баъзида давлат ҳокимиятига ҳам ўз таъсирларини ўтказганлар [6,464. 501,506]. Бизга маълумки, Ўрта Осиёдаги уч хонликда ҳам хўжалар катта имтиёзларга эга бўлган. Масалан, Хива хонлигида улар солиқлардан, суғориш иншоотларини қуриш билан боғлиқ бўлган мажбуриятлардан, урушларда бевосита иштирок этишдан озод этилган. Бухорода йирик ер эгалари бўлган хўжалар “нақиб” унвонига эга бўлиб, кўп ҳолатларда амир кенгашларига таклиф этилган ва маълум бир сўз соҳиби бўлганлар. Бойлиги нисбатан озроқ бўлган “иккинчи тоифа” хўжаларига мансаблар берилиб, улар орасида энг юқори мавқе хўжаи калон бўлиб, у сипоҳларга бошчилик қилган ва амир уни ўзидан ўнг томонга ўтказган.

Хўжаларга катта эҳтиром нафақат хонлар даврасида, балки халқ орасида ҳам кўрсатилган. Айтиш керакки, фақат бадавлат хўжаларга эмас, оддий деҳқон, ҳунарманд, савдогар, кичик амалдор бўлган хўжаларга ҳам шундай муносабатда бўлинган.

Хулоса қилиб айтганда, Ўрта Осиё ўтроқ аҳолисининг муҳим

ТАРИХ

компонентларидан ҳисобланган хўжалар синчковлик билан атрофлича
тоифасининг келиб чиқиши ва шаклланиш ўрганилишни талаб этади.
тарихи узоқ ва мураккаб бўлиб,

Адабиётлар:

1. Абдулаҳатов Н., Зоҳидов Ф. Фарғона тумани тарихи. – Фарғона, 2013.
2. Абдураимов М.А. О малоизвестном источнике по истории аграрных отношений в Средней Азии XV в. – «Народы Азии и Африки», №3. 1968.
3. Абдураимов М.А. Позднейшие упоминания о суюргале. – «Общественные науки в Узбекистане». №2, 1961.
4. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Т.: Ўзбекистон, 2015.
5. Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана. – Соч. Т.3. – М., 1965.
6. Бартольд В.В. Коканд. Ташкент. Термез. – Соч. Т.3. – М., 1965.
7. Гулямов Я. «Хўджа» сўзи қаердан чиққан? – «Фан ва турмуш», №1. 1970.
8. Зоир Чориев. Тарих атамаларининг қисқача изоҳли луғати (Қадимги ва ўрта асрлар). – Т.: «Шарқ», 1999.
9. Миллер Б.В. Персидско-русский словарь. – М., 1960.
10. Салахетдинова М.А. К исторической топонимике Балхской области. Палестинской сборник. Вып. 21 (84). – Л., 1970.
11. Казахско-русский словарь. 1936. //Киргизско-русский словарь. Под ред. Юдахина К.К. – М., 1965.
12. Узбекско-русский словарь. Под ред. А.К.Боровкова. – Москва, 1959.// Ўзбекча-русча луғат. – Т., 1941.
13. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2001.
14. Шониёзов К.Ш. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. – Т., 2001.
15. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. – Т.: Фан, 1965.
16. <https://savollar.islom.uz/s/Зикр аҳлидан сўранг>

(Такризчи: М.Исомиддинов – тарих фанлари доктори, профессор)